

MUKABELE

rica mukabelede ikincil öğelerin öncül-lerin sırasına göre dizilmiş olması şarttır, tezatla ise böyle bir durum söz konusu değildir. Yine mukabele hem karşıt hem uyuşan öğeler arasında olabilirken tezat sadece iki zıt arasında gerçekleşir (İbn Ebü'l-İsba', s. 179-184; Ebû Amr Muhammed b. Muhammed et-Tenûhî, s. 179; Safiyüddin el-Hillî, s. 75). Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, tezada mukabele adının verilmesini daha uygun görerek mukabele ismi altında taksim ettiği bazı tezat nevelerini ele almıştır (*el-Meşelû's-sâ'ir*, III, 143-166). Şiirde mukabele bütün unsurlarıyla bir beyit içinde gerçekleşir. İlk mısradaki öncül unsurlara, ikinci mısradaki ikincil unsurlara sırasıyla yer verilir.

Mukabele beyit içinde veya ardarda gelen mensur ifade çerçevesinde ikinin ikiye, üçün üçle, dördün dörtle, beşin beşle ve altının altıyla karşılaştırılması şeklinde on iki öğeye kadar karşıt veya uyuşan unsurları bir araya getiren türleri vardır. Mukabelede güzellik ve estetik sözün tabii seyri içinde dizilmiş karşıt öğelerin sayısı nisbetinde artar. Yukarıda geçen örnekler ikinin ikiye mukabelesi türündendir. Diğer bazı neveleri de şu örneklerde görülmektedir:

“و بحل لهم الطيبات، و يحرم عليهم الخباثات”
Onlara temiz şeyleri helâl kılar, yine onlara pis şeyleri yasaklar (el-A'râf 7/157). Karşıt unsurlar: Helâl kılar -haram kılar, onların lehine-aleyhine, temiz şeyler-pis şeyler. Altının altıyla mukabelesi: “على رأس عبدٍ تاجٌ عزٌّ يزينه / وفي رجلٍ”
Kölenin başında şeref tacı var, onu süsleyen / Hürrün ayağında aşağılık zinciri, onu alçaltan” Karşıt öğeler: Üzerinde-içinde, baş-ayak, köle-hür, taç-zincir, izzet-zillet, süsleyen-alçaltan.

Kudâme b. Ca'fer'e göre mukabele iki unsuru arasında karşıtlık veya uygunluk ilgisinin bulunmaması onun kıymetini düşürür. Meselâ, “İnsanların ne hayırlısıyla arkadaşlık ettim ne de fâsık olanıyla” ifadesinde mukabele kusurludur, çünkü “hayırlı”nın mukabili “fâsık” değil “şerîr”dir (*Naḳdû's-ş-ş-ir*, s. 193-194; Ebü Hilâl el-Askerî, s. 339). İbn Reşîk de mukabeleyi oluşturan unsurlar arasındaki tezat ve bölümlenme mükemmelliğinin önemini vurgulamıştır (*el-Umde*, II, 19).

Teşbit edilebildiği kadarıyla mukabeleyi terim anlamında ilk kullanan ve tanımını yapan edip Kudâme b. Ca'fer'in dedesi Kudâme b. Ziyâd el-Bağdâdî'dir (Hâtîmî, I, 152). Kudâme b. Ca'fer ise “sihhatü'l-mukâbelât, fesâdü'l-mukâbelât, tashîhu'l-

mukâbele” başlıkları altında konuyu ele almış, bu arada dedesinin tanımını da nakletmiştir (*Naḳdû's-ş-ş-ir*, s. 141-142, 193-194; *Cevâhirü'l-elfâz*, s. 5-6). Daha sonra gelen Ebü Hilâl el-Askerî, Fahreddin er-Râzî, Sekkâkî ve İbn Ebü'l-İsba' gibi müellifler tanımını daha açık ve yalın hale getirmişlerdir. Sekkâkî'den itibaren mukabele sanatı bedî' ilminde mâna sanatları arasında yerini almış, bediyye nâzımları da türle ilgili güzel örnekler ortaya koymuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kudâme b. Ca'fer, *Naḳdû's-ş-ş-ir* (nşr. M. Abdül-mün'im el-Hafâcî), Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye), s. 141-142, 193-194; a.m.f., *Cevâhirü'l-elfâz* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1350/1932, s. 5-6; Hâtîmî, *Hilyetü'l-muḥâdara* (nşr. Ca'fer el-Kettânî), Bağdad 1979, I, 152; Ebü Hilâl el-Askerî, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn* (nşr. Müfîd M. Kumeyha), Beyrut 1404/1984, s. 339, 371-374; İbn Reşîk el-Kayrevânî, *el-Umde* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1350/1934, II, 14-20; Ebü Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ülûm* (nşr. Naîm Zerzûr), Beyrut 1403/1983, s. 424; Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meşelû's-sâ'ir* (nşr. Ahmed el-Havfî – Bedevî Tabâne), Riyad 1403/1983, III, 143-166; İbn Ebü'l-İsba', *Tahîrû't-Tahbîr* (nşr. Hîfî M. Şeref), Kahire 1383, s. 179-184; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâga* (nşr. M. Abdül-mün'im Hafâcî), Kahire 1400/1980, s. 485-488; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzü'l-müte-zâmin li-esrâri'l-belâga*, Beyrut 1402/1982, II, 377-391; Ebü Amr Muhammed b. Muhammed et-Tenûhî, *el-Aḳşa'l-ḳarîb fi 'ilmi'l-beyân*, Kahire 1327, s. 179; Safiyüddin el-Hillî, *Şerhu'l-Kâfiyeti'l-bedî'iyye* (nşr. Nesîb Neşşâvî), Dimaşk 1403/1983, s. 75; Zerkeşî, *el-Burhân*, III, 458 vd.; İbn Hicce, *Hizânetü'l-edeb*, Kahire 1304, s. 57-59.

İSMÂİL DURMUŞ

MUKABELE KAYDI

İslâm telif geleneğinde yazma eserlerin güvenilirliğini belirleyen kayıtlardan biri.

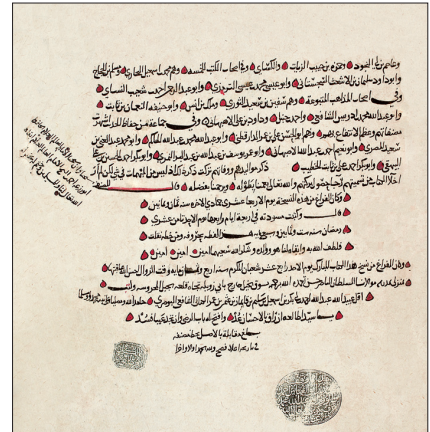
Tarihi çok eskilere kadar giden, hatta Resûl-i Ekrem'in zamanında varlığı tesbit edilebilen bu kayda II (VIII) ve III. (IX.) yüzyıllarda irâz veya muâraza denirdi (muârazada için bk. Ritter, VI [1953], s. 86-87; irâz ve mukabele kaydı için bk. Radîyyüddin es-Sâgânî, vr. 230^b; ayrıca mukabelelele mâna ile ilgili gelişmesi için bk. Sûlî, s. 120-122). Mukabele kaydı, bir yazma eserin sonundaki keleme veya istinsah kaydının hâşiyesinde bazan tashih kaydıyla birlikte yer alır (meselâ bk. Müberred, nr. 1507, vr. 311^a; nr. 1508, vr. 1^a, 172^a; *Risâletü Ebî Bekr eş-Şiddîk ilâ 'Alî b. Ebî Tâlib ve cevâbühü 'anhâ*, mukabele kaydı, vr. 12^b). “Belega mukâbeleten, belega'l-irâzu, belega-

ti'l-mukâbele, kûbile (kûbilet), kûbile ve suhhiha (kûbilet ve suhhihat), ûriza, ârazahû, kâbelehû, belega'l-arzu” gibi ibarelerle belirtilen bu kaydın zaman içinde bazı kuralları oluşmuş ve tarih boyunca genellikle şu iki şekilde işlenmiştir:

1. Mukabelelele en yaygın türü olan ilk tarz istinsah kaydının bir nevi devamı sayılır. Müstensih, yazdığı nüshada ekseriyetle cümle sonuna gelecek şekilde bazı aralıklarla “و” işaretini koyardı. İstinsah işi bittikten sonra tekrar başa dönerek yazdığı nüsha ile karşılaştırır ve bu arada atlamaları, tekrarları ve hataları tashih ederek “و” işaretine geldiğinde içine bir nokta (•) koyardı. Bazan “و” işaretine nokta karşılaştırma esnasında birlikte konurdu. Ancak bu işaret VI. (XII.) yüzyılda bu görevini yitirmiş ve artık süs olarak kullanılmaya başlanmış, zamanla noktalama işaretine dönüşmüştür. Diğer taraftan müstensihler özellikle bab, fasıl gibi kısımların sonuna denk getirmeye çalıştıkları ara verme yerlerini kenara yukarıdaki ibarelerden birini yazarlardı. Eğer atlamaları varsa atlamaların olduğu yere “٦” veya “٢” işareti konur, işaretin yönündeki kenara atlanan kısım veya kelime yazılarak altına yahut yanına “صح” (düzeltildi) ibaresi yazılırdı. Bu şekilde eseri karşılaştıran kâtip, yazmanın en sonuna çok defa mukabele işinin bittiğini belirten kısa bir cümle ile birlikte bazan tarih eklerdi.

2. Bir yazmanın istinsaha esas olan nüshasından başka bir veya birden çok nüsha ile karşılaştırılması bugünkü edisyon kritik çalışmasına yakın bir tarz olan bu tür

Zehebî'nin *Kitâbü'l-Müştebîhi'l-esma' ve'l-ensâb* adlı eserindeki mukabele kaydı (Köprülü Ktp., nr. 386, vr. 349^a)

mukabelede hatadan çok karşılaşılan farklı hususlar bazan düzeltilerek, çok defa tas-hih edilmeden hâşiyeye kaydedilirdi. Bun-dan maksat karşılaştırılan eserin farklı yol-larla gelen rivayetlerini ve eğer varsa fark-larını işaretleyerek müellifin kaleminden çıkmış en doğru şekli bulmaktır. Bu tür mukabelede görülen farkın altına bir re-miz konurdu. Bu remizler genellikle “bir başka nüsha” mânasına gelen “ح”, “خ”, “ذ” harflerinden ibarettir. Bu üç remiz karşılaştırılan üç değişik nüshaya işaret ederdi. Karşılaştırılan nüshada bir fazla-lık varsa bir işaretle bunun da yeri belir-tilirdi. Ayrıca yazma eser sahibi daha gü-venilir bulunduğu bir nüshayı elde ettiğinde yanlıştın üstünü çizmek, üst kısmına çizgi çekmek, eksik kelime, beyit veya cümleyi sayfa kenarına yazıp yanına “صح” ibaresi-ni koymak suretiyle kendi nüshasını dü-zelttiğini belirtirdi. XV. yüzyıldan itibaren özellikle Osmanlı sahasında edebî eserler-de bu uygulamaya daha çok rastlanmak-tadır.

Mukabele kayıtlarında bazan tarih bu-lunur (meselâ bk. Zehebî, mukabele kay-dı, vr. 349^a), bazan da bulunmazdı (mese-lâ bk. Cemâleddin el-Konevî, mukabele kaydı, vr. 39^b). Bu kayıt eserin dönemini tesbit bakımından araştırmacıya ışık tut-maktadır. Diğer taraftan eğer eserin ist-insah tarihi mevcut değilse birinci tarza göre istinsah mukabele tarihinden önce yapılmış demektir. İkinci tarz bir mukabe-lede tarih varsa bu da nüshanın bu tarihten önce istinsah edildiğini belirtmektedir. Her iki mukabele tarzı bazan bir ese-rin cüz ve bablarının sonunda bulunurdu.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-‘Arab, “kbl” md.; Müberred, *el-Muk-teḍab*, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1507, mukabele kaydı, vr. 311^a; nr. 1508, mukabele kaydı, vr. 1^a, 172^a; Süflî, *Edebü'l-küttâb*, s. 120-122; *Risâletü Ebî Bekr eş-Şiddîk ilâ ‘Alî b. Ebî Tâlib ve cevâbühü ‘anhâ ma‘a şerhihâ Şerḥu Ebî Hayyân et-Tevhîdî*, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1600, mukabele kaydı, vr. 12^b; Ra-dıyyüddin es-Sâgânî, *el-Cüz‘ü'r-râbi‘ min Kitâ-bi'l-‘Ubâbi‘z-zâhir ve'l-lübâbi'l-fâhir*, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 1551, mukabele kay-dı, vr. 230^b; Zehebî, *Müştebihü'l-esmâ‘ ve'l-en-sâb ve'l-künâ ve'l-elkâb*, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 386, mukabele kaydı, vr. 349^a; Cemâleddin el-Konevî, *el-Mu‘temed fi eḥâdişil-Müsned*, Köprülü Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa, nr. 419, mukabele kaydı, vr. 39^a; Ramazan Şeşen v.dğr., *Fihrisü maḥḥūḥâti Mektebeti Köprülü*, İst-ambul 1406/1986, I, 31-32; H. Ritter, “Autog-raphs in Turkish Libraries”, *Oriens*, VI (1953), s. 86-87; F. Rosenthal, “Muḥâbala”, *EI²* (İng.), VII, 490-491 (maddenin yazımında ayrıca Nihad M. Çetin’in ders notlarından faydalanılmıştır).

HÜSEYİN YAZICI

MUKÂBELE bi'l-MİSL

(مقابلة بالمثل)

Bir davranışa aynıyla veya benzeriyle karşılık verme anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte “aynı şekilde, benzeriyle kar-şılık vermek” mânasına gelen **mukâbele bi'l-misl**, klasik İslâm hukuk literatürün-de kavram olarak sözlük anlamı çerçeve-sinde ele alınmış, sadece devletler arası ilişkilerde değil özel hukukta ve kamu hu-kukunun diğer dallarında da geniş bir kap-sam ve kullanıma sahip olmuştur. Gerek fıkıh kitaplarında gerekse diğer kaynak-larda bu kavramı karşılamak üzere mukâ-bele yanında **mücâzât** (Serahsî, *el-Meb-sûṭ*, II, 185, 199, 204; XI, 50; *Şerḥu's-Siye-ri'l-kebir*, V, 1790, 2134-2135, 2142; İb-nü'l-Hümâm, II, 228; Şevkânî, *Fethu'l-ka-dir*, I, 192), **mücâzât bi'l-misl** (Kâsânî, VII, 246), **el-mücâzât bi-mislih** (İbn Âbidîn, IV, 66) ve **mükâfee** (Serahsî, *Şerḥu's-Si-yeri'l-kebir*, V, 2142; Es'ad b. Muhammed el-Kerâbisî, I, 82; Şevkânî, *Fethu'l-ka-dir*, I, 192) gibi kelime ve terkiplerin kullanıldı-ğı görülür. Ancak mükâfeenin daha çok, “iyiliğe karşı misliyle veya fazlasıyla kar-şılık verme” anlamını ifade ettiği belirtil-miştir (*et-Ta'rifât*, “mükâfee” md.). **Cizye** kelimesinin de mücâzât kökünden geldi-ği, zira bu verginin zimmîlerden can ve mal güvenliklerinin sağlanması ve İslâm ülkesinde kalmaları karşılığında alındığı kaydedilir (İbn Hacer el-Heytemî, IX, 274; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, III, 143). Esasen geniş anlamda kısas ve da-mân da (ödeme sorumluluğu) bu prensi-be dayanır.

Modern devletler hukukunda birbirinden bazı farklarla ayrılan şu üç uygulama temelde mukabele kavramıyla açıklanır: Bir devletin daha önce meydana gelen bir hak ihlâline karşı hukuka aykırı muameleye baş-vurması (Fr. represailles, İng. reprisals), hu-kuka aykırılık söz konusu olmamakla bir-likte kendi menfaatlerini ihlâl eden mu-ameleye benzeri şekilde karşılık vermesi (retorsion, retortion) ve başka bir devle-tin kendi vatandaşına uyguladığı muame-lenin aynısını onun vatandaşına uygulama-sı (reciprocity). Bu fiillerin birbiriyle ben-zerliği veya farklılığı konusunda görüş ay-rılıkları bulunduğu gibi Türkçe ve Arapça karşılıkları hususunda da müellifler arasın-da birliği mevcut olmadığı ve bir kavram-ın diğeri yerine kullanıldığı sıkça görül-mektedir. Burada karşılıklıya yol açmama-

sı için sırasıyla mukâbele bi'l-misl (zararla mukabele), misilleme ve karşılıklık (müte-kâbiliyet) kavramları tercih edilecektir.

Mukâbele bi'l-mislin kökleri çok eski ta-rihlere kadar uzanır. Hamurabi kanunların-da (md. 196-200) bu konuda düzenleme-ler olduğu gibi eski Yunanlılar ve Araplar da mukâbele bi'l-misli biliyordu. Bu uygu-lama Hz. Mûsâ şeriatında ve daha sonra Kur'an'da yer almıştır (M. Abdülmün'im Abdülhâlik, s. 233). İlk zamanlarda şahıs-lar da mukâbele bi'l-mislide bulunma hak-kına sahipti; eski Yunan'da yürürlükte olan bir yasaya göre bir Atinalı'nın yakını yabancı bir ülkede öldürülür ve devlet kâ-tilli cezalandırmaktan kaçınırsa bu şahıs o ülkeden üç kıymiyi yargılanmak üzere Ati-na'ya getirebilirdi. Ortaçağ'da ve hatta XVIII. yüzyılın sonlarına kadar devletler başka bir devletin veya tebaasının haksız ve tazmin edilmemiş fiillerine karşı kendi vatandaşlarına bir belge verir, onlar da bu-na dayanarak kendisine veya malına yö-nelik zararları tazmin amacıyla bazı hare-ketlere girişebilirdi. Daha sonraları böy-le bir durumda devletler bizzat harekete geçmiştir (Lütem, s. 662; ayrıca bk. Alsan, II, 375).

Batı'da geleneksel ve modern devletler hukukunda mukâbele bi'l-misl veya zararla mukabele (reprisal) tarifinde farklı-lık vardır. İlkinde tarifin temel unsuru dev-letin hakkı, ikincisinde hukuk kuralıdır. Bu sebeple geleneksel devletler hukukuna göre mukâbele bi'l-misl, genel olarak bir devletin yaptığı eyleme karşı diğer devle-tin benzer şekilde onun hakkını çiğneme-sidir. Devletler hukukundaki gelişmenin bir sonucu olarak modern hukukta ise “bir devletin hukuka aykırı eylemine karşı di-ğer devletin ona zarar vermek için yine devletler hukuku kurallarına aykırı olarak verdiği karşılık” şeklinde tarif edilmiştir (Muhammed Bahâeddin Bâşât, s. 209; M. Abdülmün'im Abdülhâlik, s. 231-232).

Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nde mil-letlerarası münasebetlerde kuvvet kulla-nımı ve kuvvetle tehdit yasaklanmakla be-raber meşrû müdafaa gibi bazı durum-larda devletin güç kullanmasına izin ve-rilmiştir. Bir devletin işlediği devlet suçu sebebiyle ortaya çıkan anlaşmazlığı çö-zmeye zorlamak için diğer bir devletin ona karşı giriştiği eylem olan mukâbele bi'l-misle hak ihlâline bulunan devleti huku-ka saygı göstermeye zorlamak için istis-naî şekilde başvurulur (Ca'fer Abdüsse-lâm, s. 710-711). Tek başına böyle bir fil devletler hukukuna aykırı olmakla birlik-